

Bogdan BODNARIUK

**PLASELE DE LA NORDUL MOLDOVEI ÎN EPOCA
MEDIEVALĂ TÂRZIE: PARTICULARITĂȚILE SITUAȚIEI
ETNICO-DEMOGRAFICE**

Articolul cuprinde o privire de ansamblu și analiza retrospectivă a întregului complex de probleme, care se referă la particularitățile și tendințele dezvoltării minorităților naționale și elementului etnic slav (ucrainean) în regiunea dintre Nistru și Prut în perioada antică târzie și evul mediu.

Bohdan BODNARYUK

**NORTHERN VOLOSTS OF MOLDOVA
IN THE LATE MIDDLE AGES: PECULIARITIES
OF ETHNIC AND DEMOGRAPHIC SITUATION**

The body of the article goes on to discuss ethno-demographic process peculiarities on the territory of Bukovyna in the medieval times. The factors that influenced that process are also analyzed. Moreover, the aspects of paleontology closely related with populations quantity characteristics of Dniester-Prut Region are based on the numerous factual data.

*Маріан ТОКАР
(Ужгород, Україна)*

**Політика в контексті відносин
«Центр – регіон»: політико-історичний досвід
Буковини і Закарпаття**

Політичні відносини по осі «центр – регіон» завжди привертають увагу в розрізі суспільно-політичного розвитку держав. Деяким із них слід вибудувувати нову адміністративно-територіальну систему відповідно до вимог часу, іншим –

відстоювати принцип владних відносин згідно з історичними традиціями. ХХ століття надало можливості багатьом сучасним українським областям реалізувати декілька різноманітних варіантів політичних відносин в контексті функціонування різних політичних режимів. Але ця можливість була надана внаслідок світових і конкретно європейських трансформаційних процесів, подекуди надзвичайно трагічних.

ХХ ст. в політичній історії принесло цілу низку кардинальних змін, котрі змушували суспільство мобільно реагувати на них, адаптовуватися або ж не сприймати змісту інституційних проявів у кожному конкретному випадку. Складність процесу трансформації політичних систем (або ж конкретних режимів) у географічних межах обох регіонів (Буковини й Закарпаття) полягала в тому, що цей ареал перебував на межі декількох державних утворень, на зіткненні політико-міжнародних інтересів країн Центрально-Східної Європи, на стратегічній осі «Схід – Захід». Історичний екскурс свідчить про непрості суспільно-політичні відносини місцевих жителів з політичною елітою різного рівня. Однак це стосувалося, передусім, періоду, коли жителі названих територій були насильно усунуті від можливостей прийняття суспільно значимих політичних рішень, а відтак не могли впливати власними силами на перебіг подій. Це віддзеркалювалося також на ефективності політичного розвитку земель. Тому, лише починаючи з початку ХХ ст., коли в цьому процесі почали брати безпосередню участь місцеві жителі, на трансформації політичних відносин позначилися умови історико-географічного, світоглядно-ментального й політико-правового характеру.

Так, лише одне невелике за територією Закарпаття впродовж ХХ століття носило різні офіційні назви географічної території, що відображала специфіку розвитку політичної системи держави, до якої край відносився: Підкарпаття (у складі Австро-Угорщини) [5, с. 86–134], Руська Країна (у складі Угорської Народної Республіки) [12], Підкарпатська Русь (у складі Чехословацької Республіки) [1], Карпатська Україна (від автономії у складі Чехословаччини – до власної незалежності) [4], Підкарпатська територія (у складі Угорщини) [7], Закарпатська Україна (напівдержавне утворення з елементами радянзації політичної системи), Закарпатська область (у складі Української Радянської Соціалістичної

Республіки та за незалежності України) [10, с. 4]. Не менш складні зміни відбувалися і в Буковині. Такі швидкоплинні зміни вимагали адаптації політичних інститутів краю до вимог тієї чи іншої політичної системи, яка щоразу поглинала досить слабо розвинуті й відносно стабільні крайові політичні підсистеми. Виходячи з останнього слід розуміти й вплив трансформаційних процесів на партійні та електоральні системи. Оскільки згадані вище державні утворення мали відмінні одну від одної політичні системи, в межах яких функціонували різноманітні політичні режими, то відповідно різними були й методи формування органів державної та місцевої влади.

Необхідно врахувати й історичну своєрідність розвитку регіонів, яка впливала на різноманітні політичні зміни за останнє століття. Тому, досліджуючи дану проблему, слід виходити із певного аналізу окремих компонентів, які дають можливість об'єктивно змалювати комплексну картину суспільно-політичних відносин у згаданих територіях на прикладі першої половини ХХ ст.

Для багатьох українських земель завершення Першої світової війни принесло кардинальні політичні зміни. Серед таких опинилися й своєрідні за своїм національно-культурним та історико-політичним розмаїттям Буковина і Закарпаття. Перша з названих територій підпала під юрисдикцію Румунії внаслідок реалізації «історичного права» на Буковину й побудову «Великої Румунії» [3, с. 613]. Друга – шляхом демократичного принципу волевиявлення увійшла до складу Чехословацької Республіки [1, с. 70–90]. В обох випадках визначальною стала Паризька мирна конференція 1919–1920 р., котра й відіграла важливу роль у подальшій долі Північно-Західної Буковини, Північної Бессарабії, Закарпаття. Історичні перипетії тогочасності стали доброю школою для збагачення політичних традицій місцевого населення.

Незважаючи на різний політичний статус земель у межах названих держав, їх внутрішньополітичне становище мало спільні ознаки, що вплинуло й на розвиток суспільно-політичних відносин. Регіональна специфіка політичного життя характеризувалася можливостями проведення автономної політики в контексті владних відносин. Це можна прослідкувати в контексті аналізу наступних ключових характеристик:

1) Процес зміцнення нової політичної системи, формування режиму диктату й нерівномірності політичних відносин осі «центр – регіон».

Запровадження нових політичних режимів надало особливої динаміки суспільно-політичному розвитку в зазначених нами краях. Якщо в Буковині цей режим визначався жорсткістю окупаційних умов, владним контролем з одного боку і зростанням національно-політичної свідомості громадян з другого [3, с. 620], то в Закарпатті, яке увійшло до складу Чехословацької Республіки під назвою Підкарпатська Русь у 1919 р., політичний режим відзначався більш позитивними й реальними умовами лібералізації суспільно-політичних відносин [2, с. 640].

Однак, незважаючи на активну державотворчу позицію, місцеве населення як Буковини, так і Закарпаття не спромоглося скористатися історичним шансом на створення єдиної держави. Під впливом офіційних кіл Бухареста і Праги було проголошено мирне єднання з жителями карпатських країв, хоча в обох випадках мала місце військова окупація (в Закарпатті на перші два роки). Були узгоджені офіційні документи, котрі підкріплювали входження провінцій до Румунії і Чехословаччини відповідно. Таким чином, на нові землі переносилася політична система монархічної Румунії, де владний контроль підсилювався повноваженнями румунських військових, та демократичної Чехословаччини [8, с. 569].

Впродовж 1919–1939 рр. Закарпаття отримало можливість реалізувати себе в демократичній політичній системі. Здійснювалася поступова еволюція нової державної структури в Закарпатті та її інтеграція в політичну систему Чехословаччини. На практиці почалося становлення нової політичної еліти, представники якої висунули пріоритетне питання відстоювання дієвої автономії. Чехословацька політична система мала всі характерні риси демократичного суспільства, що перш за все виражалось в дієвості плюралізму, реалізації законодавчих основ, практиці політичного рівноправ'я [9, с. 71].

У цей же час характерно визрівали нерівномірності політичних відносин осі «центр – регіон». Незважаючи на різні політичні режими, як румунська політична влада, так і чехословацька офіційно тримали на відстані питання реалізації автономно-регіональних політичних можливостей Буковини і Закарпаття.

2) Система владних відносин у цілому і динаміки політичних процесів.

Владний контроль здійснювався через діяльність спеціальних політичних інститутів. З 1918 до 1920 рр. загальне керівництво Буковиною здійснював крайовий уряд (14 держсекретарів), а політичний контроль – два міністри-делегати. З 1920 р. владні повноваження отримав президент регіональної комісії з уніфікації, а держсекретарів замінили генеральні директори. З цього часу розпочалося гальмування регіональних владних повноважень. Прийняття нової Конституції Румунії 1923 р. викликало подальші зміни в адміністративному структуруванні у напрямку унітаризації держави. Це особливо проявилось в реалізації деяких реформ, основною ціллю яких і було порушення рівноваги відносин між центром і регіоном на користь диктату першого [8, с. 566].

Згідно з прийнятим чехословацькою владою Генеральним статутом про організацію і адміністрацію Підкарпатської Русі, було утворено Директорію як дорадчий орган в автономних справах. Адміністратор разом з військовим командуючим концентрували в своїх руках виконавчу владу. Проте стосунки між місцевою і центральною владою майже постійно перебували в стадії конфлікту, оскільки надані у Генеральному Статуті широкі повноваження автономній владі не реалізовувались. У всіх управлінських органах відбувалося засилля чеських службовців, оскільки уряд вважав, що місцеві жителі ще не готові професійно виконувати управлінські функції в органах місцевої влади [6, с. 114–117].

З прийняттям Конституції чехословацька влада змушена була піти на деякі поступки у визначенні статусу Підкарпатської Русі, оскільки продовження конфлікту між центральною і місцевою владами не сприяло стабільності політичної ситуації в державі. Згідно зі змінами до Генерального статуту, прийнятими 26 квітня 1920 р., цивільного адміністратора було позбавлено права здійснювати місцеву виконавчу владу. Замість адміністратора вводилась посада губернатора Підкарпатської Русі, до компетенції якого входило здійснення виконавчої влади у питаннях, віднесених до відання автономії. Конституція визначала посаду губернатора Підкарпатської Русі як найвищого представника автономії, який призначається на посаду президентом Чехословаччини. Було та-

кож зазначено, що губернатор відповідальний не лише перед Соймом Підкарпатської Русі, але й перед владою Чехословаччини [6, с. 122].

Тому трансформація політичної системи, а тим більше її стабілізація та поступова адаптація закарпатських регіональних інститутів до чехословацької політичної системи стала значним кроком уперед у порівнянні з попередніми спробами подібного характеру.

3) Адміністративні реформи, здійснені впродовж 20–30-х рр. ХХ ст. відповідно румунськими й чеськими владними інститутами.

Згадана Конституція Румунії 1923 р. покликала негайне адміністративно-територіальне реформування. Відправною точкою став Закон 1924 р. «Про адміністративну уніфікацію» [3, с. 619–620]. На території Буковини було утворено 5 повітів, котрі свідомо порушували однонаціональну компактність населення. Через це вплив на політичне життя українців окремо взятого повіту значно зменшувався. У 1929 р. було запроваджено нову адміністративну одиницю – міністерські директорати, котрі ліквідували у 1931 р. [8, с. 566–567] У цей час усі важелі владних відносин зосереджувалися в руках крайових губернаторів. У 1938 р. відбулось остаточне завершення багатоступеневої адміністративної реформи, внаслідок якої було утворено 10 областей – цинутів, що остаточно ліквідувало традиційно установлену територіально-політичну цілість Буковини (завершилась «політика уніфікації»). Мета її полягала все ж у дисбалансі системи владних відносин, в чіткій перевазі контрольного центру над підконтрольним регіоном. Централістську політику підкріплювали й інші реформи, зокрема виборча і реформа землеволодіння (аграрна) [8, с. 568].

Впродовж 1919–1920 рр. чехословацький уряд провів реорганізацію адміністративно-територіального устрою в Підкарпатській Русі. У вересні 1919 р. у краї створюють політичний і шкільний реферати-відділи, а також охорони здоров'я. Згодом виникають судовий реферат, поліцейний реферат, реферат публічних робіт, реферат пошт і телеграфів, господарський та фінансовий реферат, реферат соціальної опіки [6, с. 122–123].

Конституція Чехословацької Республіки надавала досить широкі права майбутньому Союму (крайовому парламенту) Підкарпатської Русі. Згідно з нормами Конституції Союм міг приймати закони, які стосувалися питань мови, релігії, освіти, а також функціонування місцевої адміністрації. Окрім цього, Союму можна було приймати спеціальні закони, які стосувалися Підкарпатської Русі та діяли на її території, у випадку надання йому такого права парламентом Чехословаччини, у тому випадку, якщо прийняті закони не суперечать чинному законодавству Чехословаччини. Таким чином розпочалася інтенсивна інтеграція Закарпаття в політичну і державну систему Чехословацької Республіки. Цьому сприяли й інші реформи, зокрема земельна й освітня [6, с. 125, 354].

4) Політика румунізації та чехізації освітньо-мовного простору.

Одним із суттєвих важелів владної політики був процес мовного диктату з боку представників титульних націй. Можна сказати, що це лежало в основі політичних режимів Румунії і Чехословаччини. Скорочення українських класів у школах та університетах (вищий навчальний заклад в Закарпатті, незважаючи на обіцянки чехословацької влади, не було відкрито) підтверджував класичний варіант дій нової влади будь-де й будь-коли щодо посилення мовного контролю зокрема в освітньо-виховному просторі. Це стосувалося й використання української мови при богослужіннях і призначення до українських парафій священників-українців, заборони поширювати україномовну літературу, заміни прізвищ. Усе це вписувалося в рамки ідеологічних концепцій румунізації та чехізації [8, с. 570; 6, с. 116]. Попри певні пом'якшення, навчально-виховний процес усе ж реально підсилював загальнодержавний контекст єдності румунської та чехословацької націй.

5) Політико-партійне життя регіонів, специфіка партійного структурування і протистояння.

Незважаючи на стан облоги, введений офіційним Бухарестом, упродовж 1918–1928 рр. політико-партійне життя було достатньо активним [8, с. 572]. У цей час неабияк виросла й кількість політичних організацій. В Закарпатті і Буковині партії формувалися як загальнодержавні, так і автономно-регіональні. Спільною

була й ознака утворення партій за національною приналежністю жителів (румунські/чеські, українські, єврейські, німецькі, угорські, русофільські) [8, с. 572; 11, с. 308]. Відповідно до організаційного структурування й ідеологічного спрямування формувалися програмні й статутні основи партій; одні стояли на засадах централізаторської політики провідних державних націй, інші – відстоювали автономні ідеї (як приклад: Демократична партія об'єднання, Українська народна партія (автономні) – Націонал-ліберальна партія, Націонал-цераністська партія (загальнодержавні) в Румунії [8, с. 572–576] та Автономний земледільський союз, Християнська народна партія, Руська хліборобська (земледільська) партія (автономні) – Чехословацька соціал-демократична партія, Аграрна партія (загальнодержавні)) [11, с. 312–314]. Практика регіональної партійності в обох випадках мала свої традиції, а тому окремі політичні сили були носіями виключно регіональних інтересів.

Переважаюча більшість партій функціонувала завдяки авторитетові її харизматичного лідера (І. Ністор, І. Бретіану, В. Боднареску, К. Кракалія в Буковині, А. Волошин, А. Бродій, С. Фенцик в Закарпатті). Протистояння державної й регіональної партійної еліти було зумовлене й тим, що румунські партійні функціонери, так само як і чеські, вважали, що місцеві лідери неспроможні вміло керувати партійними організаціями, а отже це повинні робити професіонали, функціонери з більшим стажем.

Своєрідністю була й участь духовенства в політико-партійному житті (Т. Стусяк в Буковині, А. Волошин в Закарпатті). Досить потужно в політичних партіях були представлені селянство й дрібні землевласники (Націонал-ліберальна партія в Буковині [3, с. 622] та Автономний земледільський союз, Християнська народна партія, Руська хліборобська (земледільська) партія в Закарпатті) [2, с. 645]. Характерними були й часті об'єднання партій (Ліга національно-християнського захисту, Націонал-християнська партія в Буковині [3, с. 623] та Об'єднана угорська партія, Карпаторуська республіканська земледільська партія в Закарпатті) [11, с. 219–220]. Для населення Підкарпатської Русі новим було те, що політичні реалії 20–30-х рр. ХХ ст. базувалися на підвалинах демократичного суспільства. А становлення багатопартійної системи дало поштовх різнобічному розвитку полі-

тичної думки, ідейної боротьби та політичної культури в цілому.

б) Радикалізація українського національного руху.

Незважаючи на різні умови політичного розвитку, як в Буковині, так і в Закарпатті відбувалася поступова еволюція українського національного руху. Його радикалізація була безпосередньо пов'язана з порушенням рівноваги владних відносин в контексті осі «центр – регіон». Вона знайшла вираження в діяльності українських політичних організацій (Українська народна організація, Українська народно-демократична партія в Буковині [8, с. 579–585], Українська селянська партія, Українське національне об'єднання в Закарпатті) [11, с. 223–240].

Упродовж досліджуваного періоду «українське питання» постійно актуалізувалося. Про це свідчать численні звернення та меморандуми українських політичних організацій та їх лідерів до власних урядів та Ліги націй. Проте, внаслідок розпорошення українських сил не вдавалося ефективно вирішувати необхідні питання національної єдності. Тому логічними звучали ідеї єднання українців на політичній арені в єдину монолітну організацію. В Румунії такою стала Українська національна партія (1927) [8, с. 585–593], а в Закарпатті – Українське національне об'єднання (1939) [11, с. 228–240]. Діяльність останньої стала вершиною державотворчих змагань закарпатських українців у часи проголошення Карпатської України в 1939 р., які в повну силу заявили про себе як про політичну націю [4, с. 221–222].

Радикалізація національного руху наприкінці 30-х рр. ХХ ст. була й результатом загрози фашизації регіонів. Діяльність українців мала надзвичайно важливе значення для консолідації населення на вирішення актуальних проблем тогочасності.

7) Характер виборних процесів.

Надзвичайно подібними були виборні процеси в обох регіонах. Традиційною на той час в багатьох країнах була пропорційна виборча система. Деякі представники політичних сил включались до списків загальнодержавних партій (А. Мигасюк, В. Лукинюк, Л. Івасюк, Ю. Шпитко та ін. в Буковині та А. Волошин, Ю. Ревай, О. Борканюк, Е. Бачинський та ін. в Закарпатті) [8, с. 573; 11, с. 287–304]. Окремі партії брали участь як самостійні суб'єкти виборних процесів. У Закарпатті окремі національні партії йшли

на вибори як самостійно, так і блокуючись із більш потужними загальнодержавними організаціями.

Таким чином, відносини між центральною та регіональною владами в Буковині й Закарпатті в першій половині ХХ ст. здійснювалися через призму українського національного відродження [10, с. 3]. Внаслідок складних зовнішньополітичних обставин згадані регіони опинилися в різних політичних режимах, а представники регіональної політичної еліти перебували в стадії протистояння з централістськими органами влади через недотримання останніми політичних зобов'язань.

Список використаних джерел та літератури

1. Болдижар М., Мосні П. Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини. – Ужгород, 2002. – 240 с.
2. Віднянський С. В. Політичні процеси в Закарпатті // Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. / Т. 5: Українці за межами УРСР (1918–1940). – К., 2003. – С. 621–694.
3. Віднянський С. В. Політичний рух на Буковині та Закарпатті // Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ століття. – С. 616–662.
4. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під заг. ред. М. М. Вегеша. – Ужгород: Карпати, 2002. – 709 с.
5. Мандрик І. О. Проблеми відновлення державності Угорщини на першому етапі дуалізму (1867–1890 рр.). – Ужгород, 1997. – 200 с.
6. Нариси історії Закарпаття. – Т. II. (1918–1945). – Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. – 664 с.
7. Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944). – Київ, 1997. – 244 с.
8. Попик С. Д. Політичний рух на Буковині // Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. / Т. 5: Українці за межами УРСР (1918–1940). – К., 2003. – С. 555–620.
9. Пушкаш А. Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918–1945. – Москва: Издательство «Европа», 2006. – 564 с.
10. Смолій В. А. Переднє слово // Державотворчий процес в Україні 1991–2006. – К., 2007. – С. 3–4.
11. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). – Ужгород, 2006.
12. Худанич В. І., Боднар В. Л. Руська Країна в 1918–1919 роках // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність (Матеріали міжн. наук. конф.). – Ужгород, 1994. – С. 272–283.

Marian TOKAR

**POLITICA ÎN CONTEXTUL RELAȚIILOR
«CENTRU–REGIUNE»: DIN EXPERIENȚA
POLITICO-ISTORICĂ A BUCOVINEI ȘI TRANSCARPATIEI**

Complexitatea procesului de transformare a sistemelor politice (sau a regimurilor concrete) în limita geografică a ambelor regiuni (Bucovina și Transcarpatia) a constat în aceea că această areolă s-a aflat la granița câtorva organizații de stat, la contactarea intereselor de stat politico-internaționale ale țărilor din Europa Centrală și de Est, la axa strategică «Est–Vest». Trecutul ne mărturisește despre legăturile social-politice destul de complicate dintre băștinași și elita politică de diferite nivele. La transformarea relațiilor politice au fost marcate condițiile istorico-geografice, concepția de caracter mental și politico-juridic.

În pofida statutului politic teritorial diferit în limita statelor numite mai sus, situația lor politică internă a avut criterii comune, care a influențat asupra dezvoltării legăturilor social-politice. Specificul regional al vieții politice se caracterizează prin posibilitatea de a realiza politica autonomă în contextul relațiilor autoritare. Aceasta se poate vedea din contextul analizei următoarelor caracteristici, ca procesul de întărire a sistemului politic nou, formarea regimului de arbitraj și inegalitate a relațiilor politice pe axa «centru–regiune», sistemul relațiilor autoritare în întregime și dinamica proceselor politice, a reformelor administrative realizate în anii 20–30 ai sec. XX, conform instituțiilor române și cehe autoritare, politica romanizării și cehizării a culturii și limbii, viața politică și de partid a regiunilor, specifica structurării de partid și opoziție, radicalizarea mișcării naționale ucrainene, caracterul proceselor naționale.

Marian TOKAR

**THE POLITICS IN THE CONTEXT OF THE RELATIONS
«CENTRE–REGION» AS THE POLITICAL AND HISTORICAL
EXPERIENCE OF BUKOVINA AND TRANSCARPATHIA**

In the work it is stated that the complication of the processes of political systems of the concrete regimes in the geographical boundary-lines of these regions consist in that, that the events took place on the border of some state formations on clash of interests of states of Central Eastern Europe on the directions «East–West». The past testified on the complicated political

relations of the local inhabitants with the political elite on the different level. It can be followed in the context on analysis of such characteristics as the process of strengthening the new political system, the formation the regime of dictate and the disproportional of political relations on the disproportional of political relations on the direction «Centre–Region» and the administrative reforms which were made during 20–30-th years of the XX centuries by the Rumanian and Chech imperative institutions in the national politics, the party's life of the regions, radicalism of the Ukrainian national movement, and the character of the elective processes.

*Сорін ШПОШ
(Орадя, Румунія)*

Записи французького офіцера Ф. Лазовського як свідчення про події на дністровському кордоні наприкінці XVIII ст.

У зв'язку із зацікавленістю Франції у територіях, підконтрольних Оттоманській Порті, туди було відправлено декількох французьких офіцерів з метою покращення захисту оттоманської армії. Під особливою увагою була оттоманська система укріплень по лінії Дністра, де російські війська кілька разів атакували румунські території, що знаходилися у сфері впливу Оттоманської Порти.

Мемуари французького офіцера Лазовського містять інформацію про значну частину європейського кордону, який належав Порті. Фактично, Лазовський описав оттоманську систему укріплень на кордоні з Царською Імперією, а саме Чілію, Четау Албе, Ізмаїльську та Бендерську фортеці¹. Складені за таких обставин рапорти відсилалися Директорату. Їх доповнив п'ятий звіт, що був певним синтезом політичної та військової ситуації

---

¹ Service historique de l'arme de Terre, Château de Vincennes, Fond Turquie d'Europe, Mémoire sur la forteresse Kilia, 4 pp.; Mémoire sur la forteresse d'Akerman, 10 pp.; Mémoire sur la forteresse d'Ismail, 8 pp.; Mémoire sur Bender, 8 pp.